

CHE FIERO MARTIRE - CHRISTUS' LIJDENSWEG

Jan Dismas Zelenka's *Gesù al Calvario*

Om aan de tand des tijds te ontkomen, wordt de bijbelse stof regelmatig in een nieuw jasje gestopt. Tussen Kerk en gemeenschap heeft zich steeds een wisselwerking voorgedaan die zich vertaalde in een onophoudelijke herbeschouwing van aloude inhouden, zoals de kerst- en passieverhalen. Op muzikaal vlak ontbreekt deze continue *update* evenmin. Webbers *Jesus Christ Superstar* en Bachs *Matthäuspassion* mogen dan stilistisch weinig met elkaar gemeen hebben, qua inhoud verschillen ze nauwelijks. Binnen deze denkpiste kunnen we kennismaken met een onterecht verwaarloosd passiedrama: *Gesù al Calvario* van Zelenka en Boccardi.

Jan Dismas Zelenka (1679-1745), de uit Bohemen afkomstige contrabassist en componist, was al een twintigtal jaar in dienst van de Saksische Hofkapelle toen Johann Adolf Hasse in Dresden aankwam om er zijn *Cleofide* (1731) op te voeren. Het libretto was een adaptatie van Metastasio's *Alessandro nell'Indie* (1729) door Michelangelo Boccardi. De uitvoering door een in 1730 aangeworven groep castraten zorgde voor een sensatie die de muzikale kaarten in Dresden hevig dooreenschudde. Voortaan lag de nadruk op de profane vocale muziek, een domein waarin *Kirchen Compositeur* Zelenka niet bepaald verdienstelijk was.

Een *Inventarium rerum musicarum Ecclesiae servientium*, opgetekend tussen 1726 en 1739, toont ondubbelzinnig aan dat het leeuwendeel van de kerkdiensten met Zelenka's muziek opgeluisterd werd. Voor de passieweek componeerde hij talrijke werken, waaronder drie lamentaties en responsoria (ZWV 53-55), twee *Miserere's* (ZWV 56-57) en drie cantates (ZWV 58-60). Onder Hasses hegemonie verdween de religieuze muziek natuurlijk niet van de Dresdense scène. Wel verschoven enkele stilistische accenten, wat leidde tot het ontstaan van een 'gemengde kerkstijl'. Deze liet zich kenmerken door talrijke dramatische concepten uit de operapraktijk. *Gesù al Calvario*, één van Zelenka's drie 'componimenti sacri' of geestelijke drama's, toont dit duidelijk aan.

De nummerstructuur (afwisseling van aria's, koren en een duet met recitatieven) en vertolking door vijf castraten (twee sopranisten en drie alti) nopen er ons toe dit werk als religieuze pendant van de opera te beschouwen. In Boccardi's libretto treedt het seculiere Italiaans overigens in de plaats van het Latijn, de katholieke voertaal. Bovendien neigen sommige aria's (met name deze van Maria Maddalena en San Giovanni) naar de Italiaanse operastijl. Toen de twee delen van *Gesù al Calvario* op Goede Vrijdag en Stille Zaterdag van 1735 (respectievelijk 8 en 9 april) gecreëerd werden, had het hofdagboek het dan ook over een 'elegant' (galant?) oratorium. Probeerde Zelenka Hasses stijl te imiteren? Zonder twijfel was er meer aan de hand.

In *Gesù al Calvario* worden geen transcendente of tijdloze iconen getoond, maar figuren die de ideeën van het cartesianisme (cf. René Descartes *Les passions de l'âme*, 1649) representeren. Indien we de tekst en de muziek van de verschillende nummers met elkaar

confronteren, valt het op hoezeer Jezus en de Maagd Maria zich van de overige personages onderscheiden. Bijvoorbeeld uit Johannes voortdurend zijn ongenoegen over het zondige Joodse volk en Christus' berustende houding: "Ah! che più giusto fora d'ira e vendetta armato l'empietà depunir d'un mondo ingrato." ("Ach! hoe rechtvaardiger zou het zijn om, gewapend met toorn en wraak, de goddeloosheid van een ondankbare wereld te bestraffen." - nr. 8). In zijn tweede da capo-aria, "A che riserbano i cieli i fulmini" (nr. 9), krijgen we de indruk dat Johannes verscheurd wordt door woede (eerste strofe, *Allegro e fiero* in 4/4) en verdriet (tweede strofe, *Larghetto* in 3/8). Op dezelfde manier wordt Maria Magdalena, misschien wel de meest sensuele figuur uit het Nieuwe Testament, gekarakteriseerd. Het musico-dramatische betoog van haar woelige aria "Se ingrato e ribelle" (*Allegro assai e fiero* gemarkeerd) sluit naadloos aan bij dat van Johannes.

In schrill contrast daartoe staan de solistische passages voor Gesù en Maria Vergine. Zij treden naar voor als vaandeldragers van het eerder genoemde cartesianisme, dat ijverde voor een door de rede getemperde passie. Naar analogie met de classicistische theaterpraktijk gedragen Jezus als Maria zich als 'welvoeglijke' hovelingen. Hun meest in het oog springende aria's, Jezus' "S'una sol lagrima di pentimento" (nr. 13) en Maria's "Che fiero martire" (nr. 20), werden door Zelenka sterk ingetoomd qua tempo (respectievelijk *Larghetto* en *Andante un poco*) en melodie (syllabisch). Daarenboven distantiëren deze grootse zangstukken zich van andere fragmenten door hun uitzonderlijk rijke en moderne orkestraties. Bijvoorbeeld horen we in "Che fiero martire" vijf obligate houtblazerspartijen (chalmereau, twee fluiten/hobo's en twee fagotten) die zich in een preklassiek idioom manifesteren.

Zelenka's componeertrant is bij momenten sensationeel. Enerzijds blinken vele pagina's uit door hun sobere stemvoering en zinsbouw, anderzijds toont de componist zich superieur ten opzichte van Hasse wat de harmonische rijkdom betreft. Deze is zonder meer vanuit expressief-retorisch oogpunt geconcipieerd. De vele dissonanten (bijvoorbeeld in de *Introduzione* en de drie koren) weerspiegelen het lijden van Christus. Niet toevallig domineren mineurtonaliteiten (met name do klein) en langzame tempi: zij suggereren mogelijk de beklimming van de Calvarieberg.

Achttiende-eeuwse recitatieven genieten soms de kwalijke reputatie stereotiep en inspiratieloos te zijn. In *Gesù al Calvario* is dit zeker niet het geval. Zo worden de meeste monologen, met name de nummers 2, 12, 15 en 21, door strijkers begeleid. In de *secco*-recitatieven heeft Zelenka evenzeer geïnvesteerd: tempo-markeringen geven subtiele hints naar de uitvoerder toe en dragen bij tot de muzikale dramatisering van de tekst.

Kortom, *Gesù al Calvario* is beslist geen alledaags oratorium, maar een uniek werk dat een synthese biedt van de laatbarokke contrapuntische kerkstijl met de nieuwste muzikale trends. Hoog tijd, dus, om kennis te maken met een meesterwerk uit de religieuze muziekliteratuur!

